

Józef Krętosz

"Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980 : Studium historyczno-prawne", Artur Mezglewski, Lublin 2004 : [recenzja]

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 42/1, 271-274

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Artur Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno-prawne*, Wyd. KUL, Lublin 2004, 432 s. + 9 aneksów

Ramy czasowe omawianej publikacji dotyczą lat od 1945 do 1980 r. Jej treść przedstawia realizację polityki państwa komunistycznego w PRL na odcinku szkolnictwa w ogóle, zwłaszcza wyznaniowego. Polityka ta miała stopniowo, poprzez kolejne ograniczenia doprowadzić do ostatecznej likwidacji szkolnictwa wyznaniowego w Polsce.

W niniejszej dysertacji o charakterze studium historyczno – prawnego daje się zauważyć nachylenie podjętej problematyki w kierunku prawa. Dysertacja jest oparta w poważnym wymiarze na źródłach i na bieżąco publikowanych aktach prawnych przedmiotu. Przedstawia perfidię działań państwa w procesie laicyzacji i eliminacji szkolnictwa wyznaniowego, zwłaszcza katolickiego w Polsce. Działania te, łamiąc wcześniejsze z czasów II RP i własne akty prawne, miały sprawiać wrażenie legalności podejmowanych decyzji. Likwidacja danej szkoły była przeprowadzana etapami, stopniowo aż do całkowitego zakazu działalności. Według tego scenariusza wydawano np. kolejno zakaz uruchomienia klasy pierwszej, następnie decyzję likwidacji konkretnej klasy. Kiedy szkoła była już zdeorganizowana, na końcu decydowano o całkowitej, od następnego roku, jej likwidacji. Treść sformułowań powyższych i innych decyzji celowo była redagowana niejasno i dwuznacznie, np. „nie udzielenie zezwolenia na dalsze prowadzenie szkoły”.

Ciekawie były przedstawiane przyczyny, właściwie preteksty likwidacji tych szkół. Prawne dotyczyły np. „niewystarczającego” poziomu naukowego, nieprzestrzegania obowiązujących przepisów, nauczania młodzieży w niełojalnym wobec państwa duchu. Wśród rzekomo faktycznych podstaw likwidacji szkół władze wymieniały np. nieprzestrzeganie określonych warunków do prowadzenia szkoły, określonych przepisów i zarządzeń władz, zastrzeżenia wobec poziomu naukowego i wychowawczego, nieodpowiednich warunków lokalowych oraz zamierzona konkurencyjność wobec państwowych szkół. Zarzut niespełniania określonych dla prowadzenia szkoły warunków dotyczył zazwyczaj następujących przez władze szkolne przyczyn: brak orzeczenia, zezwolenia władz oświatowych, prowadzenie nielegalnego internatu, niezatwierdzenie kierownika szkoły lub brak samodzielnych pracowników nauki. Ostatni zarzut postawiono np. w 1963 r. KUL-owi. Zarządzono wtedy likwidację na tej uczelni filologii romańskiej i germańskiej z powodu rzekomego braku samodzielnych pracowników na tej uczelni.

Treść omawianej dysertacji zawarta jest w czterech rozdziałach. Ich poszczególne tytuły przedstawiają kolejność podjętej w pracy problematyki: „Możliwości zakładania i prowadzenia szkół przez instytucje wyznaniowe”, „Ograniczenia działalności szkolnictwa wyznaniowego”, „Likwidacja szkół wyznaniowych” oraz „Laicyzacja szkół wyznaniowych na tle procesu laicyzacji systemu szkolnictwa i wychowania”. Pierwszy rozdział dotyczy prawnych i politycznych podstaw zakładania oraz prowadzenia, w okresie zakreślonym tytułem, szkół przez wyznaniowe instytucje. W nim omówiono dotyczącą tematu rozdziału problematykę podstaw prawnych funkcjonowania szkolnictwa wyznaniowego w okresie międzywojnia XX w. i po 1945 r., tj. w nowej rzeczywistości po wypowiedzeniu przez Polskę konkordatu. Ta dotyczy różnorodności szkolnictwa podstawowego, średniego i za-

wodowego oraz wyższego i ściśle wewnątrzkościelnego. Wśród przeznaczonych do likwidacji szkół wewnątrzkościelnych były działające w warunkach jaskrawo niesprzyjających i narażane na szczególnie krzywdzące je działania państwa instytucje katechetyczne, wyższe szkoły papieskie oraz wyższe i niższe katolickie i niekatolickie seminaria duchowne.

Kolejne rozdziały przedstawiają działania państwa, prowadzące przez ograniczenia do likwidacji wszelkich, nie będących pod jego kontrolą inicjatyw edukacyjnych i wychowawczych. Tymi skazanymi na zamknięcie były szkoły, zwłaszcza katolickie wyznaniowe. Ostatecznie docelowym w określonych tytułach lat od 1945 do 1980 r. zamierzeniem była całkowita laicyzacja szkolnictwa i wychowania oraz objęcie powyższych inicjatyw totalnym monopolem państwa. I tak, w drugim rozdziale przedstawiono państwowe ograniczenia działalności szkolnictwa wyznaniowego. W tym szczególnie niebezpiecznymi były, stosowane według uznania władz szkolnych, dyskryminacja oraz ograniczenia w nadawaniu uprawnień państwowych. Posiadanie takich uprawnień, np. prawa nadawania absolwentom świadectw maturalnych, było warunkiem koniecznym istnienia i działalności takich szkół. Pozbawiona tych uprawnień szkoła traciła rację bytu. Następne w kolejności ograniczenia poważnie je dezorganizujące dotyczyły szczególnie uciążliwej i dyskryminującej polityki podatkowej oraz na innym odcinku: bazy lokalowej, kadrowej oraz statusu uczniów i absolwentów, wprowadzania limitów oraz różnego rodzaju nakazy doprowadzane do absurdu, możliwość realizacji ich treści.

Rozdział trzeci przedstawia szczególną perfidię władz państwa, podejmujących działania ukierunkowane na całkowitą likwidację wyznaniowego szkolnictwa przy jednoczesnym powoływaniu się na obowiązujące w tej sprawie normy prawa. W treści rozdziału przedstawiono kolejno etapy, przebieg oraz charakterystykę decyzji prowadzących do likwidacji szkół, ich domniemane podstawy prawne i przyczyny faktyczne.

W kolejnym, czwartym rozdziale omówiono docelową realizację laicyzacji szkolnictwa i wychowania. Dla osiągnięcia jej w państwie w skali globalnej, oprócz zamierzonej polityki dezintegracji użyto w pierwszej kolejności specyficznych technik laicyzacji w pierwszej kolejności szkół wyznaniowych. Takimi „technikami”, zdaniem autora, było m.in. usuwanie z tych szkół duchownego personelu wychowawczego, wprowadzanie w nich przymusowo prokomunistycznych i laickich z założeń organizacji młodzieżowych, wprowadzanie przedmiotów nauki marksizmu i leninizmu, upolitycznianie w komunistycznym duchu komitetów rodzicielskich, akcja „opieki” nad alumnami z likwidowanych seminariów, zwłaszcza niższych oraz obowiązkowa służba wojskowa alumnów. Powołani do wojska klerycy w latach 1959-1979 odbywali dwuletnią służbę w specjalistycznych i bezpośrednio podlegających Głównemu Zarządowi Politycznemu Wojska Polskiego jednostkach (Szczecin Podjuchy, Brzeg nad Odrą i Bartoszyce na Warmii). W jednostkach tych obowiązywał specjalny, wyrafinowany nabór kadry oficersko-prelegenckiej nazywanej przez żołnierzy „politrukami” i pozostałych żołnierzy, odbywających z klerykami zasadniczą służbę oraz szczególnie nachalna, obowiązkowa indoktrynacja prowadzona przez specjalnie dobranych oficerów politycznych. W sumie 248 kleryków w tym czasie było powołanych do wojska. Likwidacje szkół wyznaniowych miały być drogą do totalnego przejścia przez państwowy monopol i zrealizowania laicyzacji systemu szkolnictwa i wychowania jako takiego. W rozdziale tym dokonano też teoretycznego odniesienia realizowanej laicyzacji szkół wyzna-

niowych wobec obowiązujących przedwojennych i nowych w PRL konstytucyjnych podstaw ustawodawstwa wyznaniowego.

Treść niniejszej publikacji jest bogata w faktografię, równocześnie skomplikowana pod względem merytorycznym Dlatego dla osiągnięcia jej przejrzystości autor słusznie nie ograniczył się do rozdziałów i akapitów, lecz wprowadził w poszczególnych paragrafach dodatkowe wytłuszczonym drukiem podpunkty. Oprócz tego poszczególne rozdziały kończą się dodatkowymi podsumowującymi ich treść paragrafami,

Poważnym atutem dysertacji, mającym istotny wpływ na jej merytoryczną zawartość, jest bogata bibliografia: od pozycji archiwalnych do opracowań. Na nią składają się opublikowane urzędowe akty: prawa międzynarodowego, prawne rangi ustawowej, akta niższego rządu, orzecznictwo, dokumenty Stolicy Apostolskiej i inne wydane drukiem źródła. Wykorzystano też liczne źródła pochodzące z państwowych i kościelnych archiwów. Bogata dokumentacja pochodzi ze zbiorów archiwalnych Archiwum Akt Nowych, Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski w Warszawie, Archidiecezji Krakowskiej i Przemyskiej obrządku łacińskiego, Polskiej Prowincji Werbistów w Pieniężnie, Prowincji Warszawskiej Redemptorystów, Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie, KUL. Oprócz powyższych, wykorzystano w mniejszym zakresie archiwalia Seminarium Duchownych w Lublinie, Przemysłu, Zakładu im św. Jana Bosko w Oświęcimiu, Liceum św. Stanisława Kostki w Lublinie i Archiwum Państwowego w Lublinie. Literatura przedmiotu i pomocnicza składa się ze 176 pozycji bibliograficznych.

Słuszna jest też decyzja autora umieszczenia w aneksach wydanych w czasach II RP i w okresie PRL dziewięciu dokumentów (s. 405-430) istotnych dla treści omawianej publikacji. Te pomagają czytelnikowi lepiej zrozumieć określoną tytułem problematykę. Tymi dokumentami są wydane w II RP: Ustawa z 11 III 1932 o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych, Rozporządzenie z 7 VI 1932 r. Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o prywatnych szkołach i zakładach naukowych. W PRL opublikowane zostały: Instrukcja z 4 V 1948 r. w sprawie organizacji roku szkolnego w szkolnictwie ogólnokształcącym, Zarządzenie z 29 VI 1955 r. nr 37 Prezesa Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego w sprawie organizowania i prowadzenia niepaństwowych kursów zawodowych, Ustawa z 15 VII 1961 o rozwoju oświaty i wychowania, oraz Zarządzenie z 16 II 1965 r. Ministra Oświaty w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych. W aneksie tym umieszczono też 3 istotne w temacie dokumenty ustaleń wspólnych Episkopatu Polski i rządu. Tymi są: Porozumienie z 14 IV 1950 r. między przedstawicielami rządu RP i Episkopatu Polski, protokół Wspólnej Komisji Rządu RP i Episkopatu Polski w związku z porozumieniem zawartym 14 IV 1950 r. oraz Komunikat z 2 XII 1956 r. Komisji Wspólnej Przedstawicieli rządu i Episkopatu.

Omawiana publikacja ma charakter studium historyczno-prawnego określonego tematem zagadnienia. Posiada jednak wiele szczegółów, wskazujących na historyczny jej charakter. Takimi jest istniejąca i bogata zwłaszcza w przypisach, a istotna dla treści faktografia nazw geograficznych i nazwisk. Pod względem formalnym i merytorycznym jest zredagowana przejrzysto i jako obszerne (s. 432) opracowanie. W związku z tym wnoszę uwagi, że większej przejrzystości nadałyby jej dołączone indeksy nazwisk i nazw geograficznych. Temat pracy dotyczy lat 1945-1980. Ten to okres dziejów był bogaty w zmienne w temacie wydarzenia. Prowadzona

polityka państwa w przyjętym temacie czasie nie była jednolita. Zauważane były w polityce władz w powyższym temacie prowadzone zamiennie na sposób „kija i marchewki” na przemian obostrzenia i liberalizacja. Dlatego przyjęcie brakującej w omawianym tekście, bądź przynajmniej skromne wyakcentowanie chronologii dałoby pracy dodatkowej i ważnej dla tematu przejrzystości. Praca, mimo zauważonych w tekście i treści dyskusyjnych problemów, jest w sumie cennym monograficznym opracowaniem tematu szkół wyznaniowych, tj. głównie katolickich w czasach PRL. Treść jej jest przejrzysta i kompetentnie zredagowana.

Ks. Józef Krętosz

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2009, t. 42, z. 1, s. 274–276

Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939 - 5 II 1946, zebrali G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, Katowice (wyd. Unia) 2007, 647 s.

Dzieje Polski, w tym Kościoła katolickiego na jej terenie, zwłaszcza na południowo-wschodnim pograniczu w XX w. były napiętnowane szczególnym męczeństwem. To dotyczyło głównie zamieszkujących ten teren Polaków i katolików obrządku łacińskiego. Współcześnie powstaje wiele inicjatyw wydawniczych mających za zadanie podsumowanie losów, zwłaszcza cierpienia ludności polskiej w tym wieku, zwłaszcza przypadających na niego wojen światowych.

Niniejsza publikacja jest oryginalną w przyjętym temacie inicjatywą wydawniczą. Jej treść ma charakter pisanej dzień po dniu kroniki Lwowa, tj. tragicznych dla tego miasta dni drugiej wojny światowej, składających się na nią niemieckiej i dwu radzieckich okupacji. Podzielono ją według etapów dziejów tego miasta w okresie od 1939 do 1946 r. W pierwszym rozdziale przedstawiono Lwów, jego dzieje, kulturę, architekturę i pluralistyczne narodowościowo środowisko. W następnym rozdziale przedstawiono miasto od 1 do 22 IX 1939 r. i jego obronę przed ofensywą niemiecką i zajęcie go przez Sowietów po poddaniu im miasta przez jego obrońców. Decyzja o poddaniu się obrońców Sowietom umotywowana była wiarą w humanitarność potraktowania przez nich miasta i jego obrońców. Lwów był więc jedynym obleganym i niezdobytym przez Niemców w 1939 r. polskim miastem. W kolejnym rozdziale przedstawiono miasto i jego ludność w czasie pierwszej radzieckiej okupacji (22 IX 1939 - 30 VI 1941). Po napaści Niemiec na Związek Radziecki dotychczasowego radzieckiego sojusznika rozpoczęła się trwająca od 30 VI 1941 do 22 VII 1944 r. niemiecka okupacja. Na ziemiach polskich w tym czasie, m.in. we Lwowie działały silne i dobrze zorganizowane struktury Armii Krajowej i cywilnego Państwa Polskiego. Dziełem AK była przeprowadzona w mieście od 21 do 31 lipca Akcja „Burza”, tj. w sojuszu z Armią Czerwoną wyzwolenie miasta z niemieckiej okupacji.

Niestety po wyzwoleniu Lwowa, dla żołnierzy i ludności cywilnej rozpoczął się kolejny trwający od 26 VII 1944 do 5 II 1946 r. etap drugiej radzieckiej okupacji tj. aresztowań, deportacji w głąb ZSRR, zwłaszcza na Syberię i do radzieckich azjatyckich republik, zwłaszcza Kazachstanu. W ostatnim rozdziale przedsta-